

RECENZIJĄ

E. Jakaitienė. Leksinė semantika. Vilni Mokslas, 1988. 174 p.

Semantikos, ypač leksinės, tyrimai šiuolaikinėje kalbotyroje užima svarbią vietą. Deja, to kol kas negalima pasakyti apie lietuvių kalbotyrą. Yra, tiesa, nemažai aprašomojo pobūdžio straipsnių ir straipsnelių apie atskirus žodžius bei semantines žodžių grupes, yra gretinamojo pobūdžio žodyno tyrimų, tačiau labai trūksta stambių apibendrinamųjų teorinių darbų. E. Jakaitienės „Leksinė semantika“ yra pirmasis toks darbas, kuriame autorė įveda skaitytoją į šiuolaikinės semantikos problematiką ir kartu pateikia savo lingvistinę koncepciją.

Knygos įvade glaustai supažindinama su leksinės semantikos istorija nuo prancūzų kalbininko M. Brealio (Bréal) knygos „Semantikos tyrinėjimai“ pasirodymo 1897 metais iki pagrindinių šiuolaikinės semantikos krypčių. Taip pat aptariama žodžio kaip pagrindinio leksinės sistemos vieneto esmė, jo požymiai bei tyrimo aspektai.

Monografija susideda iš dviejų skyrių, kuriuose analizuojamos dvi pagrindinės leksinės semantikos problemos: reikšmės samprata bei tipologija ir reikšmės komponentinės struktūros tyrimo metodika. Kaip matome, monografija neapima visos leksinės semantikos problematikos. Autorės beveik neliečiami tokie svarbūs klausimai, kaip sisteminis leksikos pobūdis, leksinės sistemos specifika, jos struktūra, tikrovės atspindėjimo leksinėje sistemoje ypatumai (plg. Sepyro-Uorfo ir neohumboldtizmo koncepcijas), žodžio semantinė struktūra ir kt. Tačiau nėra jokios abejonės, kad žodžio reikšmės esmė ir jos tyrimo metodika yra svarbiausios leksinės semantikos problemos. Analizuodama šiuos klausimus, autorė remiasi žymiausiais šiuolaikinės leksinės semantikos darbais, jai gerai pažįstamomis moderniosios semantikos kryptimis. Šiuo požiūriu monografiją galima laikyti puikiu moderniosios semantikos įvadu. Bet ne tai yra pagrindinis autorės tikslas. E. Jakaitienė pateiki vieningą savo leksinės semantikos koncepciją.

Į naujas lingvistines koncepcijas kartais žiūrima labai skeptiškai. Mat dažnai būna, kad lingvistinė koncepcija kuriama kaip konstruktas, remiantis tik a priori priimtais pradiniais teiginiais, atsietai nuo kalbinės medžiagos. Praktiniam kalbos tyrimui, atskirų jos lygmenų, posisteminių aprašymui tokios

konceptijos menkai tegali būti pritaikomos. Tai būdinga generatyvinės gramatikos bei loginės semantikos pakraipos teorijoms [plg. Новое в лингвистике, 1981]. E. Jakaitienė, kurdama savo reikšmės sampratą ir aptardama reikšmės skaidymo būdus, remiasi kalbine medžiaga, taigi jos keliami ir įrodinėjami teiginiai turi patikimą pagrindą. Kiekvienas reikšmės semantinių komponentų skyrimo būdas gausiai iliustruojamas realios analizės pavyzdžiais, o paskutinis knygos skyrius skirtas kompleksinei veiksmažodžio *derėti* komponentinei analizei.

Savo reikšmės sampratą E. Jakaitienė vadina semiologine, tuo pabrėždama ženklinį žodžio kaip kalbos vieneto pobūdį. Žodžio reikšmė apibrėžiama kaip „tam tikras žinių apie kažką invariantas, pastoviausia, visuomenės visuotinai aprobuota jų dalis“ (p. 42). Toks požiūris šiuo metu, matyt, yra labiausiai paplitęs. Norisi su autore šiek tiek padiskutuoti dėl dviejų dalykų: reikšmių tipologijos ir vertės.

Dažname bendrosios semantikos darbe skiriami reikšmių tipai: denotatinė, signifikatinė, struktūrinė, pragmatinė ir kitokios reikšmės [žr. Плотников, 1984 ir mūsų rec.: Kalbotyra, 1986]. E. Jakaitienės monografijoje skiriama kognityvinė ir struktūrinė reikšmės. Pirmoji dar skirstoma į designatinę (denotatinę plius signifikatinę) ir konotacinę, o antroji – į sintagminę, paradigmą ir derivacinę vertes. Kognityvinė reikšmė – tai jau minėtas „žinių apie kažką invariantas“, o kas ta struktūrinė reikšmė? Tame pačiame puslapyje rašoma: „Žodžio reikšmė, jei ji aiškinama vidinės kalbos struktūros fone, gali būti apibrėžiama kaip organizuota semantių požymių, išryškėjančių iš žodžių tarpusavio santykių, visuma. Taip apibrėžiamą reikšmę galima vadinti struktūrine“. Vadinasi, struktūrinė reikšmė yra ta pati kognityvinė reikšmė, tik kai į ją žiūrima iš kito taško! Ar tikslinga vartoti skirtingus terminus iš esmės tam pačiam reiškinui žymėti? Matyt, galima būtų kalbėti tik apie kognityvinį ir struktūrinį reikšmės aspektą arba apie kognityvinį ar struktūrinį požiūrį į reikšmę. Juolab, kad pati autorė toliau pabrėžia: „Kognityvinė ir struktūrinė reikšmė nėra nei kokios vienos reikšmės sudėtinės dalys, nei egzistuoja viena šalia kitos kaip tokios. Tai tik viena kitą papildančios to paties lingvistinio reiškinio interpretacijos, lemiamos dvejopo požiūrio į jį. [...] struktūrinė reikšmė tėra tik eksplikuota kognityvinė, arba tikroji, žodžio reikšmė“ (p. 151).

Ne visai nuosekli autorė, vartodama skyrelių pavadinimuose terminus „designatinė reikšmė“, „konotacinė reikšmė“, o tekste patikslindama: tiksliau – designatinis (konotacinis) reikšmės komponentas (p. 43, 48). Tikrai, teisingiau juos būtų laikyti reikšmės komponentais, galinčiais, beje, užpildyti visą reikšmę (ypač tai tinka designatiniams komponentui).

Sudėtingas klausimas yra signifikatinės ir denotatinės reikšmių skyrimas. Čia autorės pozicija atrodo visai priimtina: signifikatinė reikšmė – api-

bendrintas žodžio turinys, o denotatinė – šio turinio „nukreipimas“ į konkretų objektą (p. 47). Taigi ir vėl – ne atskiros reikšmės, o vienos reikšmės aspektai. Todėl ginčytinas teiginys, kad abstraktai neturi denotatinės, o tikriniai žodžiai – signifikatinės reikšmės (p. 48); plg. tokius pasakymus: *Šitas ilgesys kamavo mūsų Petrą kas dieną vis labiau* ir *Petras – senas krikščioniškas vardas*.

Vertės sąvoka (pranc. *valeur*, rus. *значимость*) teoriniuose darbuose suprantama labai nevienodai. E. Jakaitienės knygoje, pasiremiant F. de Sosiūru, vertė laikomi „tie kalbos vieneto požymiai, kuriuos sąlygoja jo vieta tam tikroje sistemoje“ (p. 57). Skiriama sintagminė vertė – „reikšmės požymiai, kuriuos išryškina žodžių tarpusavio ryšiai junginyje ar didesniame kontekste“ (p. 59), paradigmatinė vertė – „reikšmės požymiai, kuriuos atskleidžia sisteminiai žodžių tarpusavio santykiai“ (p. 75) ir derivacinė vertė – „požymiai, kuriuos išryškina žodžių derivaciniai, arba darybi iai, santykiai“ (p. 86). Vadinasi, vertė – tie patys reikšmės požymiai, kurie yra ir kognityvinėje reikšmėje, tik eksplikuoti lingvistinėje analizėje (tai pabrėžia ir pati autorė, žr. p. 118); taigi ir vėl: kognityvinė reikšmė = struktūrinė reikšmė = vertė. Tas pats reiškinys vadinamas skirtingais terminais priklausomai nuo to, koks analizės būdas panaudojamas šio reiški io elementams išskirti. Atrodo, kad F. de Sosiūras vertę suprato kiek kitaip. Tiesa, vertės, kaip ir kai kurių kitų sąvokų aiškinimas „Kurso“ nėra pakankamai aiškus, ir dėl to F. de Sosiūro pasekėjai neretai atsidurdavo skirtingose lingvistinėse mokyklose. Tačiau „Kurso“ autoriaus aiškiai pabrėžta, kad reikšmė ir vertė yra skirtingi dalykai [Сосиур, 1977, с. 146–148]. Manytume, kad vertę reikėtų suprasti ne kaip struktūrinę reikšmės komponentą, o kaip grynai santykinį (reliacinį) reikšmės požymį, siejantį reikšmę su kitais elementais leksinėje sistemoje ir kognityvinėje sąmonėje apskritai. Tokių požymių eksplikacija tekste (vertės aktualizacija) sukelia papildomas asociacijas, tampa pasakymo prasmės (vok. *Sinn*, rus. *смысл*) sudėtine dalimi [Гудаевичус, 1985, с. 134–156].

Antrojoje monografijos dalyje autorė, aptarusi semantinių komponentų esmę ir jų klasifikaciją, detaliam aprašo reikšmės skaidymo būdus: paradigmatinį, sintagminį ir psicholingvistinį. Nušviečiami teoriniai kiekvieno metodo pagrindai, pateikiama nemažai konkrečios analizės pavyzdžių. E. Jakaitienė neatiduoda prioriteto nė vienam iš aptariamų metodų, ir tai, matyt, teisinga, nes praktiškai aprašant atskirų žodžių tipų ir grupių semantiką efektyvesnis gali būti arba vienas, arba kitas būdas. Kalbos teorijos požiūriu mums vis tik atrodo, kad sintagminis būdas labiausiai atitinka realią kalbinę veiklą – tyrinėtojas yra klausančiojo pozicijoje, o pastarajam vienintelis realus dalykas yra kalbos elementų seka tekste [Гудаевичус, 1987].

Knyga baigiama trumpomis apibendrinamosiomis pastabomis ir reziūmė rusų, anglų bei vokiečių kalbomis.

Manome, kad E. Jakaitienės knygos pasirodymas yra reikšmingas įvykis lietuvių kalbotyroje. Jos vertė neapsiriboja autorės paskelbtos koncepcijos vieta lituanistikos ir apskritai kalbotyros moksle. Knygoje išdėstytos pažiūros, konkretūs semantinės analizės pavyzdžiai turėtų paskatinti ne vieną jauną kalbininką savo studijų objektu pasirinkti šią įdomią ir, atrodo, vieną iš perspektyviausių kalbotyros sričių.

LITERATŪRA

Гудавичюс, 1985 – Гудавичюс А. Сопоставительная семасиология литовского и русского языков. Вильнюс, 1985. С. 134–156.

Гудавичюс, 1987 – Гудавичюс А. О синтагматическом подходе к анализу значений // *Kalbotyra*. 1987. Т. 38(2).

Новое в лингвистике, 1981 – Новое в зарубежной лингвистике М., 1981. Вып. 10.

Плотников, 1984 – Плотников Б. А. Основы семасиологии. Минск, 1984 (рус.) // *Kalbotyra*. 1986. Т. 37(2). Р. 104–105.

Соссюр, 1977 – Соссюр Ф., де. Труды по языкознанию. М., 1977.

Aloyzas Gudavičius